

Ptaki (*Aves*)

ZYGMUNT BOCHEŃSKI

*Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt, Polska Akademia Nauk,
Sławkowska 17, 31-016 Kraków*

Treść. W wyniku badań prowadzonych z przerwami od początku XX wieku stwierdzono na terenie Pienin występowanie 188 gatunków ptaków. 134 z nich zalicza się do lęgowych lub możliwie lęgowych z różną częstotliwością. Pewne lub możliwe gnieźdzenie się 43 gatunków stwierdzono dopiero w drugiej połowie wieku. Najwięcej gatunków lęgowych należy do elementów palearktycznych. 11 gatunków lęgowych jest wymienione w „Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt”, w tym dwa są zaliczane do kategorii skrajnie zagrożonych.

HISTORIA BADAŃ

Ptaki stanowią grupę zwierząt charakterystyczną tym, że m.in. mogą się szybko przemieszczać na znaczne odległości. W konsekwencji w faunie badanego obszaru, oprócz gatunków gnieźdzących się w jego granicach, pewien, często dość znaczny odsetek, stanowią gatunki spotykane tam wyłącznie w czasie regularnych migracji oraz – mniej lub bardziej sporadycznych – zalotów, przeważnie z obszarów otaczających i – z różną częstotliwością – z obszarów nawet znacznie geograficznie odległych. I choć zalicza się je do fauny danego terenu, to jednak istotne dla jej charakterystyki są gatunki lęgowe.

W odróżnieniu od badań dotyczących fauny innych grup zwierząt, szczególnie bezkręgowców, opierających się głównie na okazach zebranych i przechowywanych w kolekcjach, podstawą badań ornitologicznych są przede wszystkim obserwacje wizualne i słuchowe żywych ptaków. Kolekcje oczywiście także istnieją, są to jednak głównie materiały historyczne, zbierane przede wszystkim do czasów II Wojny Światowej. W przypadku Pienin kolekcje ograniczają się do kilkudziesięciu okazów ptaków wypchanych w zbiorach Pienińskiego Parku Narodowego w Kro-

ścienku nad Dunajcem, w większości z okresu międzywojennego oraz do kilkudziesięciu skórek i szkieletów w zbiorach Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie, zebranych głównie w latach pięćdziesiątych. Stąd wiedza o dzisiejszym składzie fauny ptaków Pienin to wyniki obserwacji prowadzonych z różną intensywnością do chwili obecnej.

Pierwsze wzmianki o ptakach pojawiają się w pracy Wodzickiego (1851), a następnie Kocyana (1884). Głównym terenem zainteresowań obu tych autorów były jednak Tatry, a dane z Pienin są fragmentaryczne i dotyczą tylko wybranych ciekawszych gatunków. Przedmiotem systematycznych badań stały się ptaki Pienin dopiero od początku XX wieku i doczekały się dwóch opracowań całościowych, opublikowanych w odstępnie 44 lat przez Sitowskiego (1916) i Bocheńskiego (1960b). Materiały do drugiego z wymienionych opracowań były zbierane w latach 1957–59. Prócz tego ukazały się dwa popularne omówienia fauny ptaków w książkach poświęconych Pienińskiemu Parkowi Narodowemu. Pierwszą z nich w całości przygotował Smólski (1953) – w drugiej, będącej dziełem zbiorowym, rozdział o kręgowcach lądowych przypadł w udziale mnie (Bocheński 1982). Wykorzystałem w nim także dane

o ptakach, zebrane w Pieninach Właściwych w latach 1976–77, podczas badań ptaków lęgowych Polskich Karpat. Materiały z Małych Pienin zebrane w tych ramach w latach 1977–1984 są także wykorzystane w obecnym opracowaniu. W dziesięcioleciu 1985–1995 badania prowadzone przez Instytut Ochrony Przyrody PAN koncentrowały się głównie na terenie przeznaczonym do zalania przez budowany Zespół Zbiorników Wodnych Czorsztyn-Niedzica i Sromowce Wyżne. Ich wyniki nie zostały opublikowane. Biorący udział w tych badaniach pracownik PPN Tadeusz Oleś udostępnił mi zbiorczą listę gatunków obserwowanych w latach 1985–1995 w Pieninach i na obszarze zbiorników zaporowych (część cofki zbiornika czorsztyńskiego wykracza poza granice Pienin). Lista ta (Oleś in litt.), mimo braku danych dotyczących kilku gatunków, stanowi cenne uzupełnienie wiadomości i pozwala na stwierdzenie szeregu zmian w składzie gatunkowym fauny ptaków Pienin, a także zmian charakteru występowania niektórych gatunków. Niewielka część stwierdzonych podczas tych badań gatunków lęgowych, uznanych za szczególnie cenne z punktu widzenia fauny Polski i jej ochrony, jest wymieniona w spisie ostoi ptaków w Polsce (Gromadzki i in. 1994). Materiały zbierane w latach 1985–1991 zostały włączone do „Atlasu Ptaków Lęgowych Małopolski” (Walasz, Mielczarek 1992) i uzupełniają one listę ptaków Pienin o kilka gatunków, jednak, ze względu na charakter wydawnictwa, dane są przeważnie bardzo nieprecyzyjne. Prócz wspomnianych wyżej publikacji ukazało się także kilkanaście prac i artykułów o węższym zakresie oraz wiele drobnych notatek faunistycznych, dotyczących przeważnie poszczególnych gatunków ptaków (Bałuk 1963; Bartyzel 1980; Bocheński 1958, 1959, 1960a, 1966; Bonczar 1995; Ciesielka 1989; Diehl 1963; Karńaś 1989; Kopton, Tomiałoć 1963; Okulewicz 1963; Poradowski 1963; Rafiński 1964; Sitowski 1923, 1931, 1937, 1946; Strojny 1959, 1960, 1965; Tomiałoć 1963; Wołk, Wołk 1962). W rozważaniach Kuntzego (1934) na temat zoogeografii Pienin ptaki zostały potraktowane marginalnie.

Wymienione opracowania monograficzne nie pokrywały w pełni tego samego terenu. O ile bowiem monografia Bocheńskiego (1960b) doty-

czyła wyłącznie polskiej części Pienin Właściwych, to praca Sitowskiego (1916) obejmowała także część południowo-wschodnich skłonów Gorców (trudno określić dokładnie w jakim wymiarze), przynajmniej część Małych Pienin, południowo-zachodnie skłony Beskidu Sądeckiego, a można sądzić, iż niektóre dane pochodzą też ze strony słowackiej.

Wspomniana na wstępie specyfika zbierania materiałów do fauny ptaków powoduje, że weryfikacja danych jest trudna, a w przypadku dawnych obserwacji może być wręcz niemożliwa. Dotyczy to m.in. danych Sitowskiego (1916). Stąd praktycznie tylko jeden gatunek wymieniany w tej monografii czyli sęp płowy, *Gyps fulvus* (HABLITZL, 1783), którego młody miał być rzekomo w 1914 roku wybrany z gniazda w Pieninach, został uznany przez Tomiałoć (1990) za niepewny i wykreślony z listy lęgowych ptaków Polski i tym samym z listy ptaków Pienin. Notatka Szafera (1929) o zabicu w Pieninach dwóch sępów jest nieporozumieniem. Autor oparł się na relacjach osób trzecich, a ludność w Pieninach duże ptaki drapieżne do dziś nazywa „sępami” bądź „supami” (Oleś, wiadomość ustna). Smólski (1953), opierając się na danych Sitowskiego (1946) o zdobyciu w marcu 1939 dwóch okazów płochacza halnego, *Prunella collaris* (SCOPOLI, 1769), uznał ten gatunek za charakterystyczny dla Pienin. Ptak ten jednak nie gnieździ się w Pieninach a tylko sporadycznie zalatuje (Bocheński 1960b), co potwierdzają obserwacje z ostatnich lat (Oleś, in litt.). W tej samej pracy (Bocheński 1960b), na podstawie błędnego oznaczenia wypchanego okazu w zbiorach PPN, wymieniłem jako sporadycznie zalatującą mewę śmieszkę, *Larus ridibundus* LINNAEUS, 1766, podczas gdy okaz ten, zdobyty w Krościenku w listopadzie 1937, należy do mewy trójpalczastej, *Rissa tridactyla* (LINNAEUS, 1758) (Wołk, Wołk 1962). Okazuje się jednak, że śmieszki w ostatnim dwudziestolecu najpierw zaczęły zalatywać na teren Pienin prawdopodobnie z Jeziora Rożnowskiego, a następnie zasiedliły powstający zbiornik czorsztyński (Oleś, in litt.).

Jak wspominałem wyżej, część danych Sitowskiego (1916) pochodzi z otoczenia Pienin. W większości przypadków nie da się dokładnie

stwierdzić skąd pochodzą obserwacje. W przypadku głuszca, *Tetrao urogallus* LINNAEUS, 1758 i lelka, *Caprimulgus europaeus* LINNAEUS, 1758, dane pochodzą ewidentnie wyłącznie z południowo-wschodnich skłonów Gorców, a zupełny brak późniejszych stwierdzeń tych ptaków na terenie Pienin każe usunąć je z listy gatunków tego pasma górskiego. Podobnie traktować należy zdobycie okazji krzyżodzioba sosnowego, *Loxia pytyopsittacus* BORKHAUSEN, 1793, na skłonach Beskidu Sądeckiego (Sitowski 1931), czy zalot edredona, *Somateria mollissima* (LINNAEUS, 1758), obserwowanego na Dunajcu poniżej Krościenka (Oleś, in litt.), choć teoretycznie ptak ten mógł następnie przelecieć kilka kilometrów w górę rzeki.

CHARAKTERYSTYKA FAUNY

Łączna liczba gatunków ptaków podawanych dotychczas z terenu Pienin, Małych Pienin i obszaru zbiorników zaporowych wynosi 188. W liczbie tej nie uwzględniono kilku gatunków wymienionych w poprzednim rozdziale jako wątpliwe lub pochodzące spoza omawianego obecnie obszaru. Zważywszy małą powierzchnię terenu, jest to liczba bardzo wysoka jak na stosunki środkowo-europejskie. Oceny tej nie umniejsza fakt, że kilkanaście gatunków wymienianych przez Sitowskiego (1916) na podstawie pojedynczych obserwacji sporadycznie zalatujących ptaków, nie było w następnych osiemdziesięciu latach stwierdzonych i tym samym trudno zaliczać je do obecnej fauny Pienin.

Łączna liczba gatunków lęgowych, czyli tych, których gniazda znaleziono bądź obserwowano młode, oraz tych, których gnieźdzenie było możliwe, obserwowanych w sezonie lęgowym w odpowiednim środowisku, wynosi 134. Jest to dużo i wiąże się niewątpliwie ze zróżnicowaniem siedliskowym, znacznym zalesieniem obszaru, a ostatnio także budową zbiorników wodnych. Objęcie obszaru ochroną prawną też nie jest bez znaczenia.

Występowanie wapiennych ścian skalnych powoduje, że symbolem Pienin stał się pomurnik, *Tichodroma muraria* (LINNAEUS, 1766), żyjący w tym siedlisku. Jest on jednak ptakiem nielicznym, bardzo rzadko spotykanym, którego liczebność nie przekracza kilku par. Inne gatunki, gnieź-

dzące się na skałach, to pustułka, *Falco tinnunculus* LINNAEUS, 1758, puchacz, *Bubo bubo* (LINNAEUS, 1758) i kruk, *Corvus corax* LINNAEUS, 1758. Liczebność każdego z nich również nie przekracza kilku par, choć są to gatunki szeroko rozsiedlone także na niżu i tam gnieźdzą się również w innych biotopach. Kruk, który zasiedlił Pieniny w latach sześćdziesiątych, przyczynił się zdaniem Olesia (in litt.) do zmniejszenia się liczby par pomurników i pustulek, wybierając ich młode z gniazd usytuowanych w szczelinach skalnych.

Ze środowiskiem wapiennych silnie nasłonecznionych skałek w otoczeniu niewysokiej roślinności wiąże się też sporadyczne gnieźdzenie się w Pieninach Zachodnich i Małych Pieninach pojedynczych par nagórnika, *Monticola saxatilis* (LINNAEUS, 1766). Jest to element południowy osiagający w Polsce północną granicę swego zasięgu, a rozrzedzenie populacji na tej granicy powoduje wieloletnie nieraz przerwy w gniazdowaniu.

Najliczniejszą grupę ptaków – ponad 70 gatunków – stanowią w Pieninach gatunki leśne, co może wiązać się ze zróżnicowaniem tamtejszych lasów zarówno pod względem wiekowym jak i składu gatunkowego drzewostanów. Oczywiście znaczna część tych ptaków spotykana jest również w zadrzewieniach śródpolnych, w parkach (w Krościenku i Szczawnicy) oraz większych grupach drzew w osiedlach. Trudno obecnie wymienić wszystkie te gatunki, ale trzeba podkreślić, że liczba ich rośnie a wśród tych, które zasiedliły teren Pienin w ostatnich kilkudziesięciu latach, są ptaki tradycyjnie wymagające znacznych obszarów starodrzewi. Jednym z nich jest bocian czarny, *Ciconia nigra* (LINNAEUS, 1758), który jednak zdaniem Tomiałowicza (1990) coraz częściej gnieździ się nieopodal ludzkich sadyb. Miało to miejsce również w Pieninach, gdzie w dwa lata po pierwszym stwierdzeniu gniazdowania w roku 1957, para zmieniła miejsce i założyła gniazdo kilkaset metrów od najbliższego domu. Obecnie liczbę bocianów czarnych w Pieninach szacuje się na 2–3 pary. Podobnych warunków wymaga także puszczyk uralski, *Strix uralensis* PALLAS, 1771, a dziuplaste drzewa w rozległych lasach są zamieszkiwane przez włochatkę, *Aegolius funereus* (LINNAEUS, 1758) i siniaka, *Columba oenas* LINNAEUS, 1758.

Lasy i zadrzewienia Pienin zamieszkuje większość europejskich gatunków dzięciołów, wszystkie sześć gatunków drozdów (rodzaj *Turdus*), wszystkie sześć gatunków środkowo-europejskich sikor (rodzaj *Parus*) oraz wszystkie cztery gatunki muchołówek (rodzaje *Muscicapa* i *Ficedula*), przy czym muchołówka szara, *Muscicapa striata* (PALLAS, 1764) gnieździ się również synantropijnie. Występują tu leśne gatunki sów łącznie z wymienianym już wyżej, należącym w Polsce do rzadkości puchaczem, który jednak w Pieninach gnieździ się głównie na skałach w otoczeniu lasów (być może z powodu niedostatecznej liczby opuszczonych gniazd dużych ptaków budowanych na drzewach, a zajmowanych często w innych okolicach). Mimo, iż charakter występowania orła przedniego, *Aquila chrysaetos* (LINNAEUS, 1758) jest obecnie po polskiej stronie Pienin niejasny, stan tutejszych ptaków drapieżnych powoli ulega poprawie. Może o tym świadczyć uznanie ostatnio przez Olesia (in litt.) za łęgowe trzmiełojada, *Pernis apivorus* (LINNAEUS, 1758) i kobuza, *Falco subbuteo* LINNAEUS, 1758, które to gatunki Tomiałojć (1990) zalicza do rzadkich na terenie kraju.

Z punktu widzenia historii fauny, zwartą grupę wśród gatunków leśnych stanowią zaliczane przez Stegmana (1931) do charakterystycznych dla lasów typu tajgowego, które jego zdaniem obejmują nie tylko szeroki pas leśny w północnej Europie i Azji, ale także lasy górskie m.in. w Karpatach, Sudetach, Alpach i Pirenejach. W Pieninach występuje 10 spośród nich, czyli oprócz wspomnianych wyżej puszczyka uralskiego i włośchatki:

- jarząbek, *Bonasa bonasia* (LINNAEUS, 1758),
- sóweczka, *Glaucidium passerinum* (LINNAEUS, 1758),
- dzięcioł czarny, *Dryocopus martius* (LINNAEUS, 1758),
- dzięcioł trójpalczasty, *Picoides tridactylus* (LINNAEUS, 1758),
- kwiczoł, *Turdus pilaris* LINNAEUS, 1758,
- sikora czarnogłowa, *Parus montanus* CONRAD VON BALDENSTEIN, 1827,
- orzechówka, *Nucifraga caryocatactes* (LINNAEUS, 1758),
- gil, *Pyrrhula pyrrhula* (LINNAEUS, 1758).

Z przyczyn geograficznych brak więc osetnika, *Serinus citrinella* (PALLAS, 1764), gnieźdzącego się wyłącznie w górskich lasach zachodniej Europy i głuszca, który wymaga większych powierzchni leśnych (i dlatego występuje w sąsiadujących z Pieninami Gorcach i Beskidzie Sądeckim). Warto wspomnieć, że trzy spośród wymienionych wyżej gatunków zostały stwierdzone po ukazaniu się pierwszego opracowania Sitowskiego (1916) i o ile stwierdzenie sóweczki, ptaka bardzo rzadko obserwowanego ze względu na cichy i skryty tryb życia, mogło ująć uwagi tego autora, to dwa pozostałe, czyli puszczyk uralski i kwiczoł, zasiedliły Pieniny wraz z otaczającymi je częściami Karpat w wyniku wyraźnej ekspansji.

Ze względu na charakter zajmowanych środowisk leśnych jarząbek, włośchatka, sóweczka, puszczyk uralski, dzięcioł trójpalczasty i orzechówka mają rozsiedlenie dysjunktywne, występując w górach i na północy Europy, w tym także na północy Polski. Innym gatunkiem leśnym, o podobnym rozsiedleniu, choć nie zaliczanym przez Stegmana (1931) do tajgowych, jest drozd obrożny *Turdus torquatus* LINNAEUS, 1758, którego północno europejski podgatunek występuje wyłącznie w zachodniej części Skandynawii i na Wyspach Brytyjskich.

Tereny otwarte interesującego nas obszaru to przede wszystkim pola uprawne, łąki, duże polany śródleśne wykorzystywane dawniej (przed objęciem terenu ochroną) na pastwiska, oraz różnej wielkości nieużytki. Gatunków typowych dla tych siedlisk jest niewiele, jeśli nie będzie się brać w rachubę ptaków zajmujących strefę przejściową między polanami (i w mniejszym stopniu polami), a sąsiadującym z nimi lasem. Do typowych ptaków terenów otwartych Pienin należą:

- kuropatwa, *Perdix perdix* (LINNAEUS, 1758),
- przepiórka, *Coturnix coturnix* (LINNAEUS, 1758),
- skowronek, *Alauda arvensis* LINNAEUS, 1758,
- pokląskwa, *Saxicola rubetra* (LINNAEUS, 1758),
- kłaskawka, *Saxicola torquata* (LINNAEUS, 1766),
- cierniówka, *Sylvia communis* LATHAM, 1787.

W zakrzewieniach śródpolnych gnieździ się m.in. sroka, *Pica pica* (LINNAEUS, 1758) i bażant, *Phasianus colchicus* LINNAEUS, 1758, a na wilgotnych terenach nad Dunajcem derkacz, *Crex crex* (LINNAEUS, 1758).

Gatunki wodno-błotne to ptaki związane z Dunajcem i wpadającymi do niego potokami, a ostatnio także ze zbiornikami zaporowymi. Wymienić tu trzeba przede wszystkim ptaki, gnieźdzące się na kamieniskach i w poderwanych brzegach. Są to:

- sieweczka rzeczna, *Charadrius dubius* SCOPOLI, 1786,
- brodziec piskliwy, *Actitis hypoleucos* (LINNAEUS, 1758),
- zimorodek, *Alcedo atthis* (LINNAEUS, 1758),
- brzegówka, *Riparia riparia* (LINNAEUS, 1758),
- pluszcz, *Cinclus cinclus* (LINNAEUS, 1758),
- pliszka górską, *Motacilla cinerea* LINNAEUS, 1758.

Spotyka się tu również pliszkę siwą, *Motacilla alba* LINNAEUS, 1758, która jednak równie często występuje synantropijnie i w biotopach polnych, natomiast z zaroślami nadbrzeżnymi związana jest dziwonია, *Carpodacus erythrinus* (PALLAS, 1770). Na brzegach Dunajca spotyka się również gniazda kaczek.

Budowa zbiorników wodnych na Dunajcu, głównego pod zamkiem niedzickim i wyrównawczego w Sromowcach Wyżnych, stworzyła dla ptaków wodno-błotnych wiele nowych możliwości. Przede wszystkim przejściowo powstały, później zatopione, duże powierzchnie żwirowisk, a wśród nich różnej wielkości płytkie oczka stojącej wody. Te żwirowiska zostały zasiedlone przez sieweczki rzeczne, brodzące piskliwe i mewy śmieszki oraz rybitwy zwyczajne, *Sterna hirundo* LINNAEUS, 1758, które założyły tam kolonie. Na brzegach zbiornika wyrównawczego i większych stawków na obszarze cofki budowanego Zbiornika Czorsztyńskiego zagnieździły się kaczki: krzyżówka, *Anas platyrhynchos* LINNAEUS, 1758 (którą można również spotkać wzdłuż całego pienińskiego odcinka Dunajca) i czernica, *Aythya fuligula* (LINNAEUS, 1758). Pojawiły się tam także łyska, *Fulica atra* LINNAEUS, 1758 i ko-

szka wodna, *Gallinula chloropus* (LINNAEUS, 1758). Niestety sam proces budowy zbiornika i konieczność próbnych częściowych jego piętrzeń w sezonie lęgowym pociągały za sobą duże straty, jakie np. zdarzyły się na wiosnę 1995 roku, gdy zatopione zostały przede wszystkim kolonie mew i rybitw. Po całkowitym napełnieniu Zbiornika Czorsztyńskiego wspomniane żwirowiska zostały zatopione, a ptaki zasiedliły specjalnie dla nich zbudowaną wyspę, ogólna ich liczba jednak znacznie zmalała, a kropiatka, *Porzana porzana* (LINNAEUS, 1766) znikła zupełnie (Oleś, wiadomość ustna).

Kilka występujących na omawianym obszarze miejscowości o nie wysokiej przeważnie zabudowie, stanowi miejsce gnieźdzenia się szeregu gatunków, występujących w Polsce wyłącznie lub w większości synantropijnie. Lista ptaków gnieźdzących się na zewnątrz lub wewnątrz zabudowań jest następująca:

- bocian biały, *Ciconia ciconia* (LINNAEUS, 1758) – od 1979 gnieźdzący się w Krościenku,
- jerzyk, *Apus apus* (LINNAEUS, 1758),
- dymówka, *Hirundo rustica* LINNAEUS, 1758,
- oknówka, *Delichon urbica* (LINNAEUS, 1758) – szczególnie liczna kolonia znajduje się od lat na betonowej konstrukcji mostu w Krościenku,
- wróbel, *Passer domesticus* (LINNAEUS, 1758),
- kawka, *Corvus monedula* LINNAEUS, 1758.

Prócz tego z różnych budowli (w tym np. mostów), jako miejsc usytuowania gniazda, korzysta przede wszystkim kopciuszek, *Phoenicurus ochruros* GMELIN, 1774, a oprócz niego często oba gatunki pliszek, czyli szeroko rozsiedlona pliszka siwa i charakterystyczna dla górskich potoków pliszka górską oraz typowy dla tego samego siedliska pluszcz. Z osiedlami ludzkimi jest również ściśle związany mazurek, *Passer montanus* (LINNAEUS, 1758), gnieździ się jednak przede wszystkim w dziuplach drzew otaczających zabudowania a szpak, *Sturnus vulgaris* LINNAEUS, 1758, wykorzystuje dziuple i skrzynki lęgowe. Wyłącznie synantropijnie (zarówno na budynkach jak i drzewach je otaczających) gnieździ się też, głównie w Krościenku i Szczawnicy, sierpówka,

Tabela I. Zestawienie liczb gatunków ptaków lęgowych i o gniazdowaniu możliwym w Pieninach i w obrębie zbiornika czorsztyńskiego, należących do poszczególnych typów faunistycznych (wg Voous'a 1962). Osobno zestawiono gatunki „nowe”, zaliczone do lęgowych po ukazaniu się monografii Sitowskiego (1916), wyszczególnione w tabeli 2, jednak bez uwzględnienia bażanta, jako elementu introdukowanego sztucznie w celach łowieckich.

Numbers of breeding and possibly breeding bird species in the Pieniny Mts and on the Czorsztyn reservoir, belonging to particular faunistic types (acc. to Voous 1962). “New” species, encountered to breeding ones after the publikation of the monograph by Sitowski (1916) and listed on Table 2 (excluding introduced Pheasant) are shown separately.

Typ faunistyczny Faunistic type	Łącznie gatunków Total of sepecies		Gatunki „nowe” “New” species	
	Liczba	%	Liczba	%
Palearktyczny	59	44,0	16	40,0
Europejski	22	16,4	6	15,0
Holaraktyczny	15	11,2	6	15,0
Europejsko-turkiestański	16	11,9	5	12,5
Starego Świata	5	3,7	1	2,5
Syberyjski	4	3,0	3	7,5
Syberyjsko-kanadyjski	3	2,2	1	2,5
Palearktyczno-górski	3	2,2	–	–
Paleo-kseromontanny	2	1,5	–	–
Kosmopolityczny	2	1,5	1	2,5
Śródziemnomorski	1	0,8	–	–
Turkiestańsko-śródziemnom.	1	0,8	–	–
Indo-afrykański	1	0,8	1	2,5
Razem	134	100,0	40	100,0

Streptopelia decaocto (FRIVALSKY, 1838), która zasiedliła te okolice prawdopodobnie pod koniec lat sześćdziesiątych.

Wszystkie 134 gatunki lęgowe i prawdopodobnie lęgowe zaszeregowano do poszczególnych typów fauny proponowanych przez Voous'a (1962), a następnie dane te zostały zebrane w tabeli I. Okazuje się, że najliczniejszą grupę stanowią ptaki o palearktycznym rozsiedleniu (44%). Niewiele mniejszy odsetek stanowią one również wśród grupy, która nie była wykazana w pierwszej pracy Sitowskiego (1916), czyli później zasiedliła Pieniny i obszar zbiorników zaporowych, wystający wzdłuż Dunajca o kilka kilometrów poza topograficzną granicę Pienin Zachodnich i poza granicę PPN. Wyraźnie niższe odsetki stanowią gatunki należące do trzech dalszych typów fauny, czyli kolejno: europejskiego, holaraktycznego i europejsko-turkiestańskiego. Pozostałe 22 gatunki należą do dziewięciu różnych typów fauny, wśród których najliczniejszą grupę stanowią ptaki Starego

Świata (pięć gatunków – 3,7%). Spośród tych dziewięciu typów fauny zwracają jednak uwagę dwa. Otóż z czterech gatunków należących do fauny syberyjskiej (jarząbek, puszczyk uralski, drożdżik i kwiczoł) aż trzy to gatunki „nowe” dla Pienin, podobnie jak jedyny gatunek indo-afrykański (sierpówka).

Jedenaście gatunków ptaków, spośród uznanych jako lęgowe i prawdopodobnie lęgowe na terenie Pienin, znalazło się na kartach „Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt” (Głowaciński 1992). Dwa z nich, czyli orzeł przedni i pomurnik, zostały zaliczone do kategorii „skrajnie zagrożonych”, a kropiatka, *Porzana porzana* (LINNAEUS, 1766) do gatunków „narażonych”. Siedem gatunków znalazło się na liście „Księgi” jako rzadkie. Oprócz już wymienianych, czyli puchacza, włośchatki, sóweczki, puszczyka uralskiego i dzięcioła trójpalczastego, należy do nich orlik krzykliwy, *Aquila pomarina* C.L. BREHM, 1831 i dzięcioł biało-grzbiety, *Dendrocopos leucotos* (BECHSTEIN,

1803). Ostatnim gatunkiem wymienianym w „Czerwonej Księdze” jest nagórnik, zaliczany do kategorii „nieokreślone”, trudno go bowiem jednoznacznie zaszeregować do którejś z trzech możliwych kategorii (skrajnie zagrożony – narażony – rzadki) ze względu na sporadyczny charakter jego występowania na granicy geograficznego rozsielenia. Nie wymieniał go Sitowski (1916), gnieździł się jednak w XIX wieku (Wodzicki 1851; Kocyan 1884), a następnie w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i ostatnio w roku 1987. Trzy gatunki wymieniane w „Czerwonej Księdze”, czyli kropiatka, sóweczka i puszczyk uralski zostały stwierdzone na omawianym obszarze dopiero po roku 1955. Świadczy to dobitnie o wartości Pienin dla ochrony gatunkowej ptaków w Polsce, mimo, iż po napełnieniu zbiorników kropatka zanikła.

ZMIANY FAUNY PTAKÓW PIENIN W XX WIEKU

Cykliczne badania, choć prowadzone z niejednakową dokładnością, pozwalają w przybliżeniu zorientować się w składzie gatunkowym ptaków, które w pierwszym monograficznym opracowaniu Sitowskiego (1916) nie były wymieniane jako lęgowe, czyli zasiedliły Pieniny w latach późniejszych. Zostały one zestawione w tabeli II, w której przedstawiono graficznie przybliżony okres od kiedy gnieźdzą się na terenie Pienin. Pominięte zostały gatunki gnieźdzące się sporadycznie, jak np. nagórnik. Zupełnie pominięto również liczebność, która waha się od pojedynczych par (bociany) do wielu kolonii liczących po kilka do kiludziesięciu gniazd (kwiczoł). Większość z tych nowych dla Pienin gatunków lęgowych wcześniej zalatywała tu z różną częstotliwością.

Jest rzeczą znaną, że w przeciwieństwie do stosunkowo licznych gatunków „nowych” dla Pienin (Tab. II) tylko jeden z wymienianych przez Sitowskiego (1916), czyli skowronek borowy, *Lullula arborea* (LINNAEUS, 1758) obecnie się tu nie gnieździ, a gnieźdzenie się orła przedniego w granicach Polski jest niepewne.

Zasiedlanie obszaru Pienin przez nowe gatunki jest wynikiem różnych procesów. Pojawienie się ptaków takich jak sierpówka, puszczyk uralski,

kwiczoł czy dziwonka wiąże się z ogólnymi zmianami ich arealów lęgowych w Europie. Dla innych przyczyną stały się zmiany siedliskowe. Dotyczy to głównie ptaków wodno-błotnych. Przygotowując pod koniec lat siedemdziesiątych dane o ptakach do książki „Przyroda Pienin w obliczu zmian” (Bocheński 1982), przewidywałem w związku z budową i napełnieniem zbiorników wodnych w Sromowcach i Czorsztynie gnieźdzenie się perkoza dwuczubego, krzyżówki, czernicy, łyski, kokoszki wodnej, śmieszki, rybitwy zwyczajnej i potrzosa. Perkoz i potrzos zostały dotychczas stwierdzone jako zalatujące (Oleś in litt.) mimo, iż wcześniej ich stąd w ogóle nie podawano. Wszystkie pozostałe ptaki już zasiedliły zbiorniki (Tab. II). Oczywiście wielkość Zbiornika Czorsztyńskiego sprawia, że część jego cofki leży już poza obszarem Pienin i, tym samym, część stanowisk lęgowych wymienionych gatunków również. Oprócz wspomnianych gatunków, w obrębie zbiornika pojawili się też inni ptasi mieszkańcy (Tab. II). Trudno obecnie przewidzieć, czy wszystkie gatunki zasiedliły zbiornik na stałe – będzie to zależało od charakteru brzegów. Na przykład zatopienie wszystkich żwirowisk bądź też stopniowe ich zarośnięcie roślinnością zielną i krzewami wierzby może spowodować zanik kolonii lęgowych rybitwy zwyczajnej, a w następnej kolejności śmieszki.

STOPIEŃ POZNANIA FAUNY PTAKÓW NA TLE OBSZARÓW PRZYLEGLYCH

Znajomość fauny ptaków Pienin oraz kierunków zmian w niej zachodzących jest bardzo dobra. Cykliczne powtarzanie badań faunistycznych spowodowało, że obszar Pienin jest – obok Tatr – najlepiej poznanym w obrębie polskich Karpat, bowiem badania prowadzone w Gorcach, Beskidzie Wysokim (w tym na Babiej Górze) oraz w Bieszczadach nie dały tak pełnych wyników, zwłaszcza w aspekcie zmian fauny i jej dynamiki. Do pełnego obrazu ptaków Pienin brak jednak badań ilościowych, które pozwoliłyby scharakteryzować strukturę zespołów ptasich, zamieszkujących przynajmniej najważniejsze typy siedlisk. Przeprowadzenie takich badań metodą kartograficzną

na kilku wybranych powierzchniach próbnych pozostaje postulatem na najbliższe lata.

PROGNOZY NA PRZYSZŁOŚĆ

Można sądzić, iż mimo stosunkowo niewielkiej powierzchni obszarów lasów, zespół ptaków je zamieszkujących, będzie się coraz bardziej stabilizował w miarę starzenia się drzewostanów, zwłaszcza na terenach objętych ochroną ścisłą. Gęstość ścieżek turystycznych i związana z tym penetracja ludzka raczej nie sprzyja zasiedleniu PPN przez gatunki takie jak np. głuszec. Istnieje jednak możliwość pojawu dzięcioła średniego, *Dendrocopos medius* (LINNAEUS, 1758), o którym wprawdzie Tomiałojć (1990) pisze, iż z Karpat brak o nim danych, jednak dane Wałasza i Mielczarka (1992) wskazują na lęgi w wielu miejscach. Dotyczy to również dzięcioła białoszyjowego, *D. syriacus* (HEMPRICH & EHRENBERG, 1833) w ramach rozprzestrzeniania się tego gatunku w południowej Polsce.

Największe zmiany będą w dalszym ciągu dotyczyć ptaków wodno-błotnych, zasiedlających zbiorniki zaporowe na Dunajcu. Ich liczba będzie stopniowo wzrastać, a skład ustali się dopiero po 20 lub więcej latach. Sugeruje to tempo kształtowania się zespołu ptaków Zbiornika Goczałkowickiego (Bocheński 1986), który to proces, jak się wydaje, trwa nadal choć obecnie znacznie już spowolniony. Przynajmniej częściowo zagnieżdżą się tu ptaki obecnie często obserwowane jako przelotne i zalatujące, przede wszystkim te, których ogólny areał lęgowy obejmuje obszar zbiornika. Dlatego też, jak się wydaje, warto w tym miejscu odstąpić od zasady omawiania wyłącznie gatunków lęgowych, i podać listę zalatujących ptaków wodno-błotnych, spełniających wspomniane wyżej kryteria (gatunki, których zagnieżdżenie w bliższej lub dalszej przyszłości wydaje się najbardziej prawdopodobne oznaczono gwiazdką). Są to:

- *perkoz dwuczuby, *Podiceps cristatus* (LINNAEUS, 1758),
- perkoz zausznik, *Podiceps nigricollis* (C.L. BREHM, 1831),
- *czapla siwa, *Ardea cinerea* LINNAEUS, 1758,

- *łabędź niemy, *Cygnus olor* (GMELIN, 1789),
- mewa pospolita, *Larus canus* LINNAEUS, 1758,
- rybitwa czarna, *Chlidonias nigra* (LINNAEUS, 1758),
- *potrzos, *Emberiza schoeniclus* (LINNAEUS, 1758).

Spośród gatunków dotychczas nie stwierdzonych można spodziewać się pojawu, a później także kolonii lęgowej kormorana, *Phalacrocorax carbo* (LINNAEUS, 1758). Wiąże się to z obserwowanym w ostatnich latach w Europie Środkowej i w Polsce wielokrotnym wzrostem liczebności tego ptaka i zasiedlania terenów, na których dotychczas nie występował. Podobne zjawisko, choć na znacznie mniejszą skalę, obserwowane jest w przypadku wymienionej wyżej mewy pospolitej.

PIŚMIENNICTWO

- Bałuk S. 1963. Ratujmy ostatnie orły przednie. — Przyn. pol., 7(1): 14.
- Bartyzel R. 1980. Bocian biały w Pieninach. — Wszechświat, 2: 47.
- Bocheński Z. 1958. O lęgach pluszcza. — Wszechświat, 7/8: 194–195.
- Bocheński Z. 1959a. Bocian czarny w Pieninach. — Chrońmy Przyn. ojc., 15(2): 30–32.
- Bocheński Z. 1959b. Badania nad składem pokarmu puchacza, *Bubo bubo* (L.) z Pienin. [W:] Zjazd Anatomów i Zoologów Polskich w Krakowie 21–25 września 1959. Streszczenia referatów. — Polskie Towarzystwo Anatomiczne; Polskie Towarzystwo Zoologiczne, Kraków, ss. 397–398.
- Bocheński Z. 1959c. Ptaki Pienin. [W:] Zjazd Anatomów i Zoologów Polskich w Krakowie 21–25 września 1959. Streszczenia referatów. — Polskie Towarzystwo Anatomiczne; Polskie Towarzystwo Zoologiczne, Kraków, ss. 398–399.
- Bocheński Z. 1960a. The diet of eagle-owl *Bubo bubo* (L.) in the Pieniny Mts. — Acta zool. cracov., 5(8): 311–330.
- Bocheński Z. 1960b. Ptaki Pienin. — Acta zool. cracov., 5(10): 349–445.
- Bocheński Z. 1966. Przyczynek do znajomości pokarmu puchaczy z Pienin. — Przegl. zool., 10(1): 64–65.
- Bocheński Z. 1982. Kręgowce lądowe. [W:] K. Zarzycki (red.), Przyroda Pienin w obliczu zmian. — Studia Nat., Ser. B, Wyd. pop.-nauk., 30: 245–259.
- Bocheński Z. 1986. XVI. Birds. [W:] Development and struc-

- ture of the Goczałkowice reservoir ecosystem. — *Ekol. pol.*, **34**(3): 523–535.
- Bonczar Z. 1995. Initial attempts at reintroduction of Peregrine Falcon *Falco peregrinus* to the Pieniny National Park (Poland). — *Acta orn.*, Warsz., **30**(1): 79–82.
- Ciesielka W. 1989. *Monticola saxatilis* – nagórnik. — *Notatki orn.*, **30**(1–2): 67.
- Diehl B. 1963. *Dendrocopus leucotos* (BECHST.) – dzięcioł białogrzbiety. — *Acta orn.*, Warsz., **7**(9): 260.
- Głowaciński Z. (red.) 1992. Polska czerwona księga zwierząt. — PWRiL, Warszawa, 351 s.
- Gromadzki M., Dyrac A., Głowaciński Z., Wieloch M. (red.) 1994. Ostoje ptaków w Polsce. — Biblioteka Monitoringu Środowiska, Gdańsk, 403 s.
- Karnaś A. 1989. *Tarsiger cyanurus* – modraczek. — *Notatki orn.*, **30**(1–2): 67.
- Kocyan A. 1884. Ptaki spostrzegane po północnej stronie Tatr. — *Pam. Tow. Tatr.*, **9**: 50–70.
- Kopton J., Tomiałojć L. 1963. *Lanius excubitor* L. – srokoś. — *Acta orn.*, **7**(9): 266.
- Kuntze R. 1934. Problemy zoogeograficzne Pienin. — *Kosmos*, Ser. B, **59**(4): 217–242.
- Okulewicz J. 1963. *Ficedula albicollis* (TEM.) – muchołówka białoszyja. — *Acta orn.*, **7**(9): 264.
- Poradowski S. 1963. *Tichodroma muraria* (L.) – pomurnik. — *Acta orn.*, **7**(9): 262.
- Rafiński J. 1964. *Monticola saxatilis* (L.) – nagórnik. — *Acta orn.*, **8**(7): 298.
- Sitowski L. 1916. Ptaki Pienin. — *Spraw. Kom. fizyograf.*, **50**: 44–81.
- Sitowski L. 1923. Charakter i osobliwości przyrody pienińskiej. — *Ochr. Przyr.*, **3**: 47–55.
- Sitowski L. 1931. Ptaki Pienin. Część II. — *Spraw. Kom. fizyograf.*, **65**: 167–171.
- Sitowski L. 1937. Drozd skalny – *Monticola saxatilis* L. w Pieninach. — *Ochr. Przyr.*, **17**: 263–265.
- Sitowski L. 1946. Rzadsze gatunki ptaków w Pieninach. — *Chrońmy Przyr. ojcz.*, **2**(1–2): 20–25.
- Smólski S. 1955. Pieniny. Przyroda i człowiek. — *Polska Akademia Nauk, Zakład Ochrony Przyrody, Wyd. pop.-nauk.*, **9**: 1–224.
- Stegman B.K. 1931. O proiskhozdenii ornitofauny taigi. — *Doklady Akademi Nauk SSSR*, **1931**: 350–357.
- Strojny W. 1958. Orzeł przedni w Pieninach. — *Chrońmy Przyr. ojcz.*, **14**(6): 49–51.
- Strojny W. 1960. Półoswojone sójki, *Garrulus glandarius* (L.) w Pienińskim Parku Narodowym. — *Przegl. zool.*, **4**(4): 320–321.
- Strojny W. 1965. Puchacz, *Bubo bubo* (L.), w Pieninach. — *Przegl. zool.*, **9**(3): 290–294.
- [Szafer W.] W. S. 1929. Tępienie rzadkich ptaków w Pieninach. — *Ochr. Przyr.*, **9**: 154.
- Tomiałojć L. 1963. *Falco columbarius* L. – drzemlik. — *Acta orn.*, **7**(9): 257–258.
- Voous K.H. 1962. Die Vogelwelt Europas und ihre Verbreitung. — *Verl. Paul Parey, Hamburg, Berlin*.
- Walasz K., Mielczarek P. (red.) 1992. Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. — *Biologica Silesiae, Wrocław*, 522 s.
- Wodzicki K. 1851. Wycieczka ornitologiczna w Tatrzy i Karpaty galicyjskie, na początku czerwca 1850 roku. — *Nakładem autora, Leszno*.
- Wołk E., Wołk K. 1962. Notatki ornitologiczne z Karpat. — *Przegl. zool.*, **6**(3): 226–228.

SUMMARY

Although regular ornithological research in the Pieniny Mts has been conducted since the beginning of the 20 century, the territories of the successive researches were not exactly the same. Fragmentary data were published also in the second half of the 19 c. Altogether 188 bird species have been observed in the Pieniny Mts by now and 134 of them can be numbered as breeding or possibly breeding in the Pieniny National Park (including the Małe Pieniny) and human settlements (lying outside the Park but within the Pieniny Mts e.g. Szczawnica, Krościenko, Sromowce). Total areas of dam reservoirs being constructed on the Dunajec River are also included in spite of the fact that a part of the main reservoir extends a few kilometers out of the geographical limits of the Pieniny Mts.

All breeding birds belong to the 13 faunistic types listed by Voous (1962), the Palaearctic one being most numerous (Table I). After publication of the first paper on the bird fauna of the Pieniny Mts (Sitowski 1916), 40 “new” bird species have been stated as breeding or probably breeding within the described area (Table II). As many as 11 breeding species are listed in the Polish Red Data Book of Animals (Głowaciński 1992), two of them (*Aquila chrysaetos* and *Tichodroma muraria*) in the category of “endangered”.